

DOI: 10.7596/taksad.v1i4

Tüketim Toplamlarında Kentsel Dönüşüm Projelerinin ve Çevre-Toplum Anlayışının Sosyolojik Analizi*

Alı Fatih UYSAL¹, Handan AKYİĞİT²

Özet

İnsanoğlu var olduğundan bu yana sürekli olarak doğal çevre ile etkileşim içerisinde olmuştur. İlk dönemlerde insanlar çevrenin bir parçası olan insan, daha sonra onu kirletir hale gelmiştir. Son zamanlarda çevreyle ilgili artan sorunları giderebilmek için sürdürülebilir kalkınma/gelişme adı altında birçok proje geliştirilmesine rağmen, çalışmaların yetersiz kaldığı gözlenmektedir. Bunun en önemli nedeni ise insan-doğa ilişkilerinin pazar mekanizması içerisinde düzenlenmesi, arazi kullanmada verimlilik-sosyal adalet-çevre korunması üçlüsündeki bilinen çelişkiyi doğurmasıdır. Örneğin, Türkiye’de kentsel alanları şekillendiren 3194 sayılı imar kanunu ile ortak amaçları olan 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda, belediyelerin kentsel fiziki kalitenin yüksek değerlerde olmasına yönelik çalışmalar yapması gerektiği vurgulanmıştır. Bu kapsamda günümüzde yoğun gündem konusu olan kentsel dönüşümün vadettiği kentsel çevre ile mevcut olan sosyal-kültürel değişim karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, insan-çevre ilişkilerinin kısa bir tarihi, bu ilişkilerin geliştiği kavramsal çerçeveyi kapsamaktadır. İkinci bölümde, sosyolojik analizlerde ortaya çıkan, insan ve toplum üzerine çevre etmenlerinin etkisinin de vurgulanmaya başlamasını sağlayan geleneksel “insan merkezli çevre anlayışından”, “doğa merkezli çevre anlayışına” geçiş süreci üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise, kamuoyunda çokça konuşulan kentsel dönüşüm projelerinin, çevreye duyarlı bir medeniyet inşası sürecinde, merkezi idare ve yerel idarelerin insanların en büyük tüketim mekânı olan

* Bu makale Karabük Üniversitesi tarafından düzenlenmiş olan “Tüketim Toplumu ve Çevre” konulu Ulusal Sempozyumda sunulan tebliğin geliştirilmiş şeklidir.

¹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi

² Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Doktora öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

kentsel alan yapılanmalarıyla birlikte ekonomik kalkınma modellerinde göz ardı edilen ve “kayıp halka” olarak tanımladığımız çevre ve toplum ilişkisi analiz edilmiştir. Böylelikle tüketim toplumlarında kentsel dönüşüm projelerinin yaratmış olduğu sosyal değişim süreci ortaya konularak, sağlıklı, uzun vadeli, başarılı sürdürülebilir bir çevre modelinin gelişmesi için gerekli olan faktörlerin kurumsal ve teorik alt yapısı oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Çevre ve Toplum, Çevre Sosyolojisi, Çevre Sosyolojisi Teorileri, Sürdürülebilir Kalkınma, Kentsel Dönüşüm.

A Sociological Analysis of the Urban Transformation Projects and the Perception of the Environment and Society in the Consumption Societies

Abstract

Since his creation, human beings have always been in interaction with the natural environment. This has been a direct result of the life activities as human being was a part of the ecosystem in the first ages. However, constantly increasing population, together with developing technology, has caused changes within the ecosystem. The mentioned fact which needs to be considered in the human and nature relations brings out the problem of how the nonrenewable and unenrichable soil and its complementary parts, namely air, water and plants will take form, or rather should be formed as balanced. Although numerous projects titled ‘sustainable development’ have recently been developed to solve the grooving problems concerning the environment, these works are seen insufficient. The most important reason for this situation is the fact that the human-nature relations are organized within the marketing system and thus they lead to well-known contradiction regarding the trio of “productivity”, “social justice” and “environmental protection” in the use of land. For example; in Turkey, the Building Law Code 3194 and the Municipality Law Code 5393, both aiming to form the urban areas, emphasize that the municipalities have to work to upgrade the physical quality of the cities. In this regard, this study deals with the urban environment which ‘the urban transformation project’ vows and the current socio-cultural change in comparison with each other. Moving from that point, the study has examined numerous studies, about the urban transformation and its environmental problems through a sociological point of view. By this study, the social transformation process created by the urban transformation projects in the consumption societies is presented.

Keywords: Environment and Society, Environmental Sociology, Environmental Sociology Theory, Sustainable Development, Urban Transformation.

Giriş

Roma Kulübünün, “Ekonomik Büyümenin Sınırları” isimli çalışması kamuoyunda tartışmaya açıldığında, dünya kamuoyu adeta ikiye bölünmüştü. Bir kısım insanlar, raporun sonuçlarının doğru olduğu veya olma ihtimali karşısında insanlığın sonunun yaklaşmaya başladığını düşünerek acil tedbir alınması gerektiğini yüksek sesle dillendirmeye başladı. Benzeri bazı çalışmaların sürdüğü dönem içerisinde düzenlenen Stockholm Çevre Konferansı’nda iktisadi büyümenin ekolojik sorunlarda temel faktör olduğu düşüncesinden hareketle büyümenin durdurulması tartışma konusu olmuştu. Doğrudan ekolojik sorunlarla ilgili olmamakla birlikte birçok yazar ve akademisyen tarafından gelecek tahlilleri yapılmaya başlandı. “Hayvanlar Çiftliği”, “1984” gibi eserler de insanoğlunu yeniden düşünmeye ve yaşadığı medeniyeti daha ciddi şekilde sorgulamaya itti. Bu sorgulamanın günümüzde bütün hızıyla devam ettiğini görebilmekteyiz. Çünkü artan çevre sorunları sadece doğa olayı değil, yaşanan sosyo-kültürel dönüşüm sonucunda gelecek kuşakları tehdit edeceği düşüncesi genel bir kabul görmeye başlamıştır. Tüm bu tartışmalar, çevre sorunlarına bakış ve bu sorunların çözümü ile ilgili paradigmalarda değişimi ve ayrışmayı da beraberinde getirdi.

“Bir taraftan doğaya dönüşümü savunacak kadar radikal düşünceler ortaya çıkarken diğer yandan, mevcut teknolojik gelişmelerin devamında ekolojik sorunların çözümüne yönelik tedbirleri ortaya çıkacağını savunan düşünceler karşı karşıya geldi. Bu görüşün içinde sayılan sürdürülebilir kalkınma son yılların en kabul gören çevre politikası haline geldi” (Görmez, 2007: 2). Ancak sorunların ortaya çıkışını aydınlanma ve sanayi devrimi ile bağlantılı olduğunu göz önünde bulundurursak sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının uzun dönemli çözüm üretebileceğini söylemek çok mümkün görünmemektedir. Çünkü sanayi devrimi ile değişen toplumun sosyo-kültürel yapısı tamamıyla tüketim toplumuna dayalı bir bilincin gelişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla çevrenin korunması, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, bu bağlamda geliştirilen kentsel dönüşümün hedefine ulaşabilmesi, mevcut üretim ilişkileri, tüketim biçimi ve hiyerarşik ilişkilerin sürmesi, sorunun en temel kaynağı iken, bu ilişkilerin dönüştürülmeden çevre sorunlarının önlenmeye çalışılması anlamsız olacaktır. Bir paradigma değişikliğine ve yapılan projelerde şimdiye kadar göz ardı edilen insan- çevre ilişkisinin yeniden düzenlenmesini sağlayacak bilinç dönüşümüne ihtiyaç vardır. Bu nedenle çalışmamızda çevre sorunlarını gidermek amacı ile geliştirilen sürdürülebilir kalkınma politikalarının, “kayıp halkası” olarak nitelendirdiğimiz insan-çevre ilişkisinin neden ele alınması gerektiğinin önemli olduğunu göstermeye çalışacağız. Çünkü kentsel dönüşüm projelerinin, çevreye duyarlı, sağlıklı toplumların olduğu bir medeniyet inşası sürecinde, merkezi idare ve yerel idarelerin insanların en büyük tüketim mekânı olan kentsel alan yapılanmalarıyla birlikte ekonomik kalkınma modellerinde göz ardı edilen ve “kayıp halka” olarak tanımladığımız çevre ve toplum ilişkisinin kritiğinin yapılması önemlidir. Kısaca çalışmamız, temel olarak pazar ekonomisi içerisinde gelişen tüketim toplumlarında kentsel dönüşüm projelerinin yaratmış olduğu sosyal değişim süreci ortaya konularak, sağlıklı uzun vadeli, başarılı ve sürdürülebilir bir çevre modelinin gelişmesi için

gerekli olan faktörlerin kurumsal ve teorik alt yapısının oluşturulması için küçük de olsa bir etki yapmasını beklediğimiz bazı tespitleri içeren bir kaynak araştırmasıdır.

1. İnsan Çevre İlişkisinin Kısa Tarihi

İnsanın içinde bulunduğu ortam olan çevre, her zaman farkında olmadığı doğal olaylar ile yaşama koşullarından, yani insanın doğal ortamı ile uyuma içinde oluşmaktadır. “İnsan-doğa arasındaki ilişkiler, insanın yeryüzünde var oluşundan bu yana önemli değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliği bugünkü verilerle değerlendirdiğimizde, basit bir kırsal yaşam biçiminden, karmaşık kentsel bir yaşam biçimine doğru gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Her iki alanda insanların hareketini yönlendiren inançlar, ekonomik etkinlikler ve insan ilişkileri birbirinden çok farklı bir özellik göstermektedir. İnsanların sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeylerini yansıtan kültürler, aynı zamanda doğa insan arasındaki ilişkinin de derecesini belirlemiştir” (Kılıç, 2006: 111).

“İnsanın bilinen evrim sürecinde, ilkel insan doğa içinde ve doğa olaylarına karşı bütünüyle savunmasız, çaresiz ve yalnızdır. Yeryüzüne doğal korungaçları ile de gelmediğinden doğaya uyumsuz ve aykırıdır. Bu nedenle, varlığını sürdürebilmesi için başlangıçta doğaya baş eğmiş ve çevresine uyum sağlamaya çalışmıştır. Göçebelik evresinde insan belli ölçüde çevresini etkilemeye başlamasına rağmen yine de doğal olayların nedenini kavramaktan ve çevresini denetlemekten uzaktır. Ancak insan yerleşik tarım toplumuna geçişi ile beraber özellikle de neolitik çağın sonunda kentlerin ortaya çıkışı, insanın çevresini denetlemesi ve ona biçim vermesi mümkün olmuştur. Bu dönemden itibaren insanın bilgi ve teknik birikimi hızla artmış, her geçen gün doğayı daha fazla işleme ve çevreyi daha fazla etkilemeye ve denetlemeye başlamıştır” (Özerkmen, 2002: 170).

Taylor “insanlarda zaman zaman son yıllarda önemli bir çöküşün ortaya çıktığı hissi uyandığını ve 17. yüzyıldan başlayarak tüm modern çağın bir çöküş dönemi olarak değerlendirilmesine sık sık rastlandığını ifade etmektedir (Taylor, 1995: 9). 17. yüzyıldan günümüze kadar geçen sürecin çöküş çağı olarak adlandırılmasının en önemli nedeni organik dünya anlayışının yerini mekanik dünya anlayışının almasıdır diyebiliriz. Çünkü 16. yüzyıldan itibaren başlayan teknolojik gelişmeler insan doğa ilişkisine hakim olan organik dünya³ görüşünü değiştirmesiyle doğanın sömürülmesine katkıda bulunmuştur. “Zamanla bilgi ve teknolojinin gelişimi ile çevre-insan ilişkisi insanın çevreyi denetleme ve çevre üzerinde egemen olması ve doğal kaynakların sınırsız olduğu düşüncesi çerçevesinde

³ Organik dünya anlayışı insana doğa ile mücadelede bazı kısıtlamalar getirmektedir. Bu organik görüş çoğu zaman ekolojik davranışlara yol açmaktadır. Bu durumu Carolyn Merchant (1980) şu sözlerle özetlemektedir: “Canlı bir organizma ve besleyip büyüten tarzındaki dünya imgesi insanların eylemlerini sınırlayan kültürel bir kısıtlama olarak iş görmüştü. Bir insan nasıl seve seve annesini katletmez, altın çıkarmak için onun bedenini kötürüm etmezse...canlı ve duygulu bir halde tasavvur edilen yeryüzüne de tahrip edici eylemler icra etmek insanın ahlaki davranışının bir ihlali olarak görülürdü” (akt. Görmez, 2007: 22).

gelişmiştir. Sanayileşme ile birlikte insanın yaşamak için gereken çevresel yararlanma düzeyini aşması ile çevre şartları zorlanmaya ve kıt olan doğal kaynaklar çevreye zarar verici şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Sanayileşme üretim miktarını, kullanılan doğal kaynakları ve oluşturulan çevresel kirliliği büyük derecede arttırmıştır” (Özerkmen, 2002). Dolayısıyla modernite, sanayileşme ve iktisadi gelişmeyle birlikte insanlık için olmazsa olmaz haline gelen batıya özgü büyüme modeli tabiatın fethi anlamına gelmiştir.

1.1. Çevre Paradigmasında Yaşanan Dönüşüm

Avcılık ve toplayıcılık yaparken insanların doğrudan doğal yaşam deneyimlerine bağlı olarak gelişen doğa-çevre ilişkisi, sanayileşme, teknolojik gelişme ve kentleşme süreçleriyle birlikte büyük dönüşüm geçirmiştir. Doğa-çevre ilişkisi kapsamında gelişen çevre odaklı paradigmlar hayatın bütün alanlarını kapsayan bir süreci beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda gelişen ekoloji düşünce hareketi, hakim siyasal, toplumsal, ekonomik paradigmadan ayrıştığı noktalar ortaya çıkmıştır. Tablo 1’de hakim sosyal paradigmadan çevreci hareketin ayrıldığı noktaları görebilmekteyiz.

Tablo-1 Hakim Sosyal Paradigma ve Çevreci Paradigmanın Ayrıldığı Konular

	Hakim sosyal paradigma	Alternatif çevreci paradigma
<u>Merkezi değerler</u>	Maddi değerleri esas alır. (Ekonomik büyüme) Tabii çevreyi kaynak olarak değerli görür. Tabiata hakimiyet esastır.	Maddi olmayan değerleri esas alır. (Kendini geliştirme) Tabii kaynaklar bizatihi değerlidir. Tabiatla ahenk esastır.
<u>Ekonomi</u>	Pazar güçleri Risk ve ödül Başarıya ödül Farklılıkçı Ferdietçi	Kamu girişimleri Güvenlik İhtiyaçla ilişki gelir Eşitlikçi Toplumcu
<u>Yönetim biçimleri</u>	Otoriter yapı (Uzmanların etkinliği) Hiyerarşik Kanun ve nizam	Katılımcı yapı (vatandaş-işçi katılımı) Hiyerarşik olmayan serbestlik
<u>Toplum</u>	Merkezi Büyük ölçekli Kurumsal düzenli	Merkez kaç Küçük ölçekli Komünal Elastiki
<u>Tabiat</u>	Geniş bol rezervler Tabiat düşmanı Değer düşünce his ayrımı	Dünyanın kaynaklarının sınırlılığı Tabiata karşılı saygılı Değer düşünce his birliği

Kaynak: Görmez, 2007: 100.

Görüldüğü gibi alternatif çevreci paradigma, ekonomik hayattan siyasete toplumdaki tabiata kadar her alanda hakim sosyal paradigmadan farklı bir söylem geliştirmekte ve kurulu düzenlere karşı topyekün bir yaşam felsefesi geliştirilmektedir. Aynı zamanda bu toplumsal

değişim sürecinde insanın doğa ile olan ilişkisi “çevre odaklı paradigmaların, insan merkezlikten doğa merkeziliğine doğru yayılan bir dönüşümün yansımasıdır. Doğal kaynakların korunması ve insan refahı ekolojisi gibi insan merkezli çevreci akımlar (Hays,1987; Eckersley, 1992) ideolojik olarak endüstriyel toplumun egemen toplumsal paradigmasına yakındır” (akt. Tuna, 2007: 187).

İnsanı üstün gören, insanın refah ve mutluluğunun hakim olduğu tüketim odaklı batı kültürünün *Egemen Toplumsal Paradigmasına* karşılık son zamanlarda çevreci eleştiriler gündeme gelmiştir. Özellikle çevre sosyolojisi kapsamında 1980’ler sonrasında postmodernizm ve Beck’in risk toplumu çalışmalarıyla, Dunlap ve Cotton (1984) formüle ettikleri *Yeni Ekolojik Paradigma* ise Batı Kültürü Odaklı çevreci paradigmaya eleştirel bir tavır içerisinde gelişmektedir.

Postmodernist paradigma içerisinde gelişen çevre yaklaşımı, ekolojik sürdürülebilirlik ve endüstriyel kent toplumlarının eleştirisinden gelmektedir. Ekolojik sürdürülebilirlik ve endüstri sonrası toplumlar teziyle bir bağ kurularak, yaşanan çevre sorunlarının temelinde modernleşme projesi yer almaktadır. Bu nedenle postmodernist söylem içerisinde teknolojiye ve modernleşmenin yarattığı bireyci ön kabule şüpheyle bakılmaktadır (Gandy, 1997: 151). Aynı zamanda çevre sorunlarının hızla arttığı günümüz sanayi toplumlarında Beck tarafından ortaya atılan *risk toplumu* kavramı, var olan bu sorunları daha da bütüncül şekilde kavramsallaştırmıştır. *İleri modern toplumlarda refah üretiminin sistematik olarak risklerin sosyal üretimine eşlik ettiğine değinerek, üretimin ve tekno-bilimselliğin tanımından kaynaklanan sorunlarla örtüşen kılığın bir toplumda dağıtımına ilişkin çatışma ve sorunlar, ürettiğini* belirtmiştir (Beck, 1992: 19). Risk toplumu teorisinin ardındaki temel düşünce, refah toplumunun ekonomik sorunların çözümünde ulaştığı başarılar sonrasında, toplumsal sınıf ve sermaye birikiminin toplumsal tabakayı belirleyen temel parametre olma işlevinin erozyona uğradığı ve artık teknolojik risklerin dağılımının belirleyici olduğudur. Bu tehlikeler geçmiştekilerden üç ayrı nedenle farklıdır: Bu tehlikeler duyu organları tarafından algılanamazlar, diğer kuşakları da etkileme potansiyelleri vardır ve gerçekleşmeleri durumunda var olan mekanizmalar kurbanların zararlarını tazmin etmede yetersiz kalır (Cohen, 1997 akt. Adak, 2010: 379).

Tüm bu gelişmelere karşılık Catton ve Dunlop, insan merkezli Egemen Batılı Dünya Görüşüne alternatif olarak *Yeni Ekolojik Paradigmayı* geliştirmişlerdir. Yeni ekolojik paradigmanın birinci amacı, endüstriyel toplumda ortaya çıkmış bulunan çevre sorunlarıyla egemen dünya görüşü arasındaki söz konusu ilişkiyi ortaya koymaktır. Catton ve Dunlop (1980) *Yeni Ekolojik Paradigma’nın* temel özelliklerini şu şekilde aktarmışlardır:

1. “Yeni Ekolojik Paradigmaya göre insanlar ayrıcalıklıdır ancak bununla birlikte insanın, birçok karşılıklı bağımlılık içinde olan canlılardan birisi olarak görülmesi gerekmektedir (insanlar yiyecek için diğer birçok canlıya bağımlıdır ve diğer canlılarla yiyecek, barınak, su ve benzeri yaşamsal gereksinimleri için rekabet halindedir).

2. İnsan ilişkilerinin toplumsal ve kültürel güçler tarafından ağırlıkla etkilendiği kabul edilmekle birlikte Yeni Ekolojik Paradigma insanın toplumsal yaşantısının biyolojik ve fiziksel çevre tarafından da etkilendiğinin altını çizer (örneğin binalar, kirlilik, iklim değişikliği gibi).

3. İnsanı üstün gören dünya görüşü insan eyleminin biyolojik ve fiziksel çerçevesini göz ardı ederken ve sosyo-kültürel çevrenin belirleyici özelliğini vurgularken; Yeni Ekolojik Paradigma insan eylemlerine etkide bulunan biyolojik ve fiziksel çevrenin önemine dikkat çeker.

4. İnsanı üstün gören dünya görüşü kalkınmanın sürdürülmesinin sınırsızlığını ifade eder. Buna karşılık Yeni Ekolojik Paradigma; insanoğlu ne kadar buluş yeteneğine sahip olursa olsun, onların bilim ve teknolojisi, termodinamiğin yasaları gibi ekolojik ilkeleri aşamaz; bundan dolayı insan toplumlarının büyümesinin kesin sınırları vardır. Buna karşılık yeni ekolojik paradigma insanoğlu ne kadar buluş yeteneğine sahip olursa olsun, onların bilim ve teknolojisi, termodinamiğin yasaları gibi ekolojik ilkeleri aşamaz; bundan dolayı insan toplumlarının büyümesinin kesin sınırları vardır” (akt. Tuna, 2007: 192).

Kısacası yeni ekolojik paradigma, insan toplumlarının eko-sisteme bağımlı olduğunu vurgular. Bu nedenle *Yeni Ekolojik Paradigma*, toplumların biyo-fizik bağlamının düşünülmesinin önemine işaret eder. Ancak günümüzde yaşadığımız çevre sorunları göstermektedir ki insan merkezli bir doğa anlayışından doğa merkezli bir doğal çevre anlayışına geçiş süreci henüz tamamlanmamıştır.

2. Kentsel Dönüşüm Projelerinin Kayıp Halkası: Çevre ve Toplum İlişkisi

Çalışmamız kapsamında öncelikli olarak hedeflerimizden birisi de kentsel alanlarda yaşanan çevre sorunları ve değişen çevre paradigması kapsamında geliştirilen projelerin ve uygulamaların çevre sorunlarını ne kadar gider(me)diğini açıklayarak özellikle sürdürülebilir kalkınma uygulamaları kapsamında gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projelerinin sosyolojik tahlilini yapmaktır. Kentsel alanlarda uygulamaya geçirilen ekolojik yaklaşımlar, mevcut kentsel koşulların iyileştirilmesinde ve güçlendirilmesinde muhakkak önemli araçlardır. Ancak kentsel sürdürülebilirliğin sağlanması için uygulamaya geçirilen kentsel dönüşüm uygulamaları, çevresel kalitenin ve sosyal birlikteliğin sağlanması ile mümkün olabilecektir. Bu kapsamda kent ve kentleşmenin kısa tarihine değinerek, kentsel dönüşüm projelerinin ortaya çıkma gayesi ve bu projelerde neyin, nasıl yok sayıldığı toplum ve çevre ilişkisinin göz ardı edilmesi sonucunda ortaya çıkan sorunların tahlili yapılacaktır. Çünkü kentin olumsuz etkileri, fiziki olarak işgal ettikleri alan sınırları içerisinde kalmayıp yerel, bölgesel, ulusal ve hatta kimi zaman evrensel boyutlara ulaşmaktadır. Bu olumsuz etkilerin oluşmasında kuşkusuz kalkınma odaklı projelerin kayıp halkası olan toplumsal yapı ve çevre olgusu yatmaktadır.

2.1. Kentleşmenin ve Kentsel Dönüşüm Projelerinin Kısa Tarihi

“18. yy. da başlayan sanayi devrimi, emeğin verimliliğini olağanüstü artırıp, kitlesel üretime geçişe imkân veren, insanlık tarihinin en büyük dönüşümlerinden biridir. Sanayi devriminin düşünsel nedenlerini 16. ve 17. yy. daki dinsel, siyasal, bilimsel ve felsefi düşünceler hazırlamıştır. Sanayi devrimi ile toplumun geleneksel yapısı, üretim biçimi tamamıyla değişerek fabrikalar üretimde yer almaya başlamıştır. Böylece şehirlerde, sanayide çalışan nüfus oranı giderek artmaya başlamış, bu durum konut problemini ortaya çıkarmıştır. Çalışanların ve hammaddenin düzenli olarak taşınması konusu, ulaşımda yeniliklere sebep olmuştur. Bütün bu yeni talepler şehirlerin planlamasında etkili olmaya başlamıştır. Sanayinin ucuz ve düzenli ulaşım sistemine gereksinimi olması ile ulaşım bu dönemde bir arazi kullanım fonksiyonu olarak ortaya çıkmıştır (Keskin, 1975 akt: Batkın, 1993: 14).

Kentleşme kavramına baktığımızda, *“her kentin nüfus ve alan olarak büyümeyle kentleşme yaşadığını söyleyemeyiz. Kent içindeki ticari sınaî müesseselerin gelişmesi, yolların ve modern toplumların sosyal tabakalaşmasını aksettiren çeşitli konut mntıklarının belirli ilintiler düzeni içerisinde bir kent içi gerilimi ile gelişmesiyle dalga dalga kentleşme gerçekleşmiş olur. Modern kentlerin büyümesinde iki önemli faktör vardır: Göçen nüfus ve daha da önemlisi tarımsal olmayan işyerlerinin artması, ihtisaslaşması ve örgütlenmesi olarak sıralanabilir”* (Kıray, 2003: 15). *“Kentleşme, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi sürecidir”* (Keleş, 2012: 22).

“Kentleşmenin bu tanımından hareketle, bu olgunun bazı temel özelliklerinin saptanması olanaklıdır. Öncelikle kentleşme bir değişimi, bir süreci içeren devingen bir kavramdır. Kentleşmenin bu özelliği kentleşme ile kentleşme düzeyi(oranı) kavramlarının ayrı anlamlarda kullanılmasına yol açmaktadır. Kentleşme düzeyi bir ülke veya bölgede belirli bir anda belirli bir tanıma göre kent sayılan yerleşme yerlerinde yaşayan nüfusunun toplam nüfusa oranıdır. Bu bağlamda kentleşme oranı durağan (statik) bir içerik taşımaktadır. Bu anlamda kentleşme belirli bir ülke veya bölgenin, belirli bir zaman diliminde kentleşme oranında meydana gelen değişme olarak tanımlanabilir” (Ertürk ve Sam, 2011: 11). Tüm bu gelişmeler sonucunda ise özellikle Sanayi Devrimi ile başlayan modern kentlerin gelişmesiyle kentleşme kavramına paralel olarak *Yeni Çevreci Paradigma*'nın etkisiyle sanayinin kirletici etkisi ve yeterli kentsel sosyal ve teknik donatı tesisleri olmayan kentlerin yaşanabilir kentsel alanlara dönüşebilmesi için kentsel dönüşüm kavramı ortaya çıkmıştır.

2.2. Kentsel Dönüşüm Projeleri ve Kentsel Kimlik

Kentsel dönüşüm, kamu girişimi ya da yardımıyla, yoksul komşuluklarının temizlenmesi, yapıların iyileştirilmesi, korunması, daha iyi barınma koşulları, işleyim olanakları, kamu yapıları sağlanması amacıyla, yerel izlenceler uyarınca, kentleri ve kent özerklerinin tümünü ya da bir bölümünü, günümüz değişen koşullarına daha iyi yanıt verebilecek duruma getirmek olarak açıklanmaktadır (Keleş, 1998 akt: Özden, 2008: 44).

Günümüzde Batı'da kabul edilen kentsel dönüşüm tanımı ise; “*kentsel sorunların çözümünü sağlayan ve değişime uğrayan bir bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel koşullarına kalıcı bir çözüm sağlamaya çalışan kapsamlı bir vizyon ve eylem*”dir (Thomas, 2003Akt. Mcdaniel, 2010: 43). Kentin sorunlarının ekonomik, toplumsal ve mekânsal anlamda çözülmesi amacıyla gerçekleştirilen müdahaleleri içeren süreç genel olarak “kentsel dönüşüm” olarak adlandırılmaktadır (Sönmez, 2005 akt: Mcdaniel, 2010: 46). Kentsel dönüşümü kısaca, insanların yoğun iş gücü talebi olan kentlerde kırdan kente göç eden bireylerin yaşam kalitesinin arttırılmasına yönelik eylemler bütünü olarak tanımlayabiliriz. Bu süreçte çevre ve toplum ilişkisinin bulunduğu kentsel alanların tarihsel süreçte sahip oldukları değerlerin birbirinden farklı olmasının yegane tanımlayıcısı *kimlik* kavramıdır. Çünkü “kimlik kavramı, doğadaki herhangi bir canlıyı veya objeyi başka canlı objelerden ayıran, öncelikle onu görsel, işitsel vb. diğer duyuyla algılanan, kendine özgü olma durumudur. Kimlik, kültürel ve sosyal bir olgudur. Bir toplumun kültür seviyesi, toplumu oluşturan bireylerin yarattığı çevrenin kimliğini belirleme ve yönlendirmede rol oynamaktadır” (Adıgüzel, 2008: 7).

Keleş (2007: 14)'in de ifade ettiği gibi kentleşme süreci toplumsal yapıya özgü olan sosyo-kültürel değişim sürecinin iki farklı şekilde oluşabileceğini belirtmektedir. Bunlardan birincisi, sahip olunan kimliğin yitirilmesidir. Kimlik yitirme, kimi zaman kimliksizleşme olarak da adlandırılmaktadır. İkincisi ise, yeni bir kimlik kazanmadır. Kimlik kazanma, eski kimliğin tümüyle yitirilmiş olması durumunda, her iki kimliğin eklemlenerek varlığını sürdürmesi biçimine dönüşebilmektedir. Dolayısıyla bir kentin özgün çağ bilimsel ve ekinsel birikimi; bölgesel, ulusal ve küresel yerleşim dizgeleri içindeki toplumsal, ekonomik ve ekinsel (kültürel) işlevleri ve bunların, o yerleşim yerinin uzamsal (mekânsal) örgütlenmesini yansımasından kaynaklanan ayırt edici özelliklerinin ve niteliklerinin tümü *kentsel kimlik* olarak tanımlanmaktadır.

Kimlik ve kentsel dönüşüm kavramları doğrudan birbiri ile ilişkilidir. Kentsel dönüşüm sürecinde kentsel alanın iyi okunarak, tarihsel süreç içerisinde oluşmuş olan çevrenin kimlik yapısına uygun önerilerin getirilerek kentsel dönüşüm projelerinin gerçekleşmesi gerekir. Zira Roberts, (2000)'in de ifade etmiş olduğu gibi kentsel dönüşüm temelde beş amaca hizmet etmek için ortaya çıkmıştır. Bunlar (1-2) kentin fiziksel ve toplumsal problemlerini çözmek, (3) kentin hızla büyümesi ve değişmesi sonucu oluşan yeni

fiziksel, toplumsal, ekonomik, çevresel ve altyapısal ihtiyaçlarına yanıt vermek, (4) Ekonomik canlılıklarını yitirmiş kentin kentsel refah ve yaşam kalitesini arttırıcı ekonomik kalkınma planları ortaya koymak ve (5) kamu, özel sektör katılımı sivil toplum örgütleri ve toplumun farklı kesimlerinin katılımının sağlandığı bir kentsel politika oluşturmaktır (Roberts, 2000 akt: Esentürk, 2009: 3).

Ancak çalışmamızın ilk bölümünde belirttiğimiz gibi *Yeni Çevreci Paradigmaya* bağlı olarak geliştirilen kentsel dönüşüm projeleri Roberts (2000)'in de ifade etmiş olduğu amaçları kapsamında hedeflerine ulaşamamaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi kentleşme süreci olan kentsel dönüşümün genel kabul görmüş amaçları içerisinde *kentsel kimliğe* doğrudan vurgu yapan bir husus bulunmamasıdır. Dolayısıyla yukarıda bahsedildiği üzere bir kimlik yitirme ya da kimlik değişimi süreci söz konusudur. Genel itibariyle kendi içinde yeniden inşa edilen birçok gecekondulu alanı bu süreçte eskisine nazaran daha sınırları belli olan ve görsel algının daha hoşnut olduğu çevrelere dönüşebilmektedir. Ama çoğu zaman bu tasarlanan çevre gecekondulu yerleşmesinden çevresel değere ve toplumsal yaşama alışkanlıklarından uzak olabilmektedir. Örneğin; küçük bir bahçe ile çevrili müstakil bir mekanda yaşamaya alışmış gurupları kentsel dönüşüm adı altında apartmanlarda yaşamaya zorlamak yaşam kalitesi göstergelerini çapraz bir döngü içerisine sokmaktadır.

Kentsel dönüşüm projelerinin başta Ankara, İstanbul ve İzmir olmak üzere çok sayıda kentte uygulamaya geçtiğini görebilmekteyiz. Kentsel dönüşümün uygulanmakta olduğu şehirleri ele aldığımızda bu projelerin başta önemli kentsel sorunları çözmek veya azaltmak amacıyla başvurulmuş bir araç iken, kentin sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal yapısı ile ilgili sorunları çoğaltmak veya yeni sorunlara neden olmak gibi sonuçlar doğurmaya başladığını görebilmekteyiz. Örneğin kentsel dönüşüm süreci sonunda ortaya çıkan yeni yapılaşmalarla birlikte ortaya çıkan sosyal-kültürel değişim, *kimliksiz kentleşmeye* neden olarak insanları fiziksel kentlerden koparıp sanal ağlara ve mekânlara bağlamıştır. Çalışmamızın bundan sonraki bölümde de açıkça analiz edeceğimiz gibi kent yerleşim alanlarında yaşanan mekansal dönüşümlerin bir kutuplaşmaya dönüşmesinin, kimliksiz kentlerin açığa çıkmasının temelinde kentlerin sosyal sermayesi olarak nitelendirebileceğimiz komşuluk ilişkileri, mahalle kültürü, güven, sosyal-kültürel geleneklerin devamlılığı dikkate alınmamasıyla birlikte, iktisadi kalkınmanın temelinde pragmatik açıdan yaklaşılacak kentsel dönüşüm projelerinde nelerin var olduğundan daha çok kent mekanlarını tüketim toplumlarına ve pazar ekonomisine göre nasıl üretecekleri yer almasından kaynaklanmaktadır.

3. Sürdürülebilir Kalkınmanın ‘Çevre Ekonomisi Politikası’ Eleştirisi

3.1. Kentlerde Sosyal-Kültürel Kutuplaşma: Tüketim Toplumlarının İnşası

Kentlerde sosyal-kültürel kutuplaşma, küreselleşme ile birlikte kentlerin pazar ekonomisinin uygulama alanları olması ile başlamıştır. “Küreselleşme süreciyle birlikte dünya ekonomi ve iktisat tarihinde kentler, ticari faaliyetlerin ihtiyaç duyduğu pazar görevini üstlenmişlerdir. Dolayısıyla her kent ticaret, yönetim ve hizmet sektörlerine özgü bir kimlik oluşturmuştur. Değişen üretim süreçleri karşısında kentlerin dokusu değişmiş ve halen değişmeye devam etmektedir. Mekanı etkileyen kapitalist üretim ilişkileri ve örgütlenme biçimleri, mekan ve onu üreten süreçler arasındaki ilişki türleri mekanı sürekli dönüşüme itmektedir. Üretim ve tüketimin yoğun olarak konumlandığı kent merkezleri özellikle batılı toplumların geçirmiş olduğu globalleşme adı verilen dönüşüm süreci içinde ön plana çıkmış olan önemli değişim eksenleridir. Türk toplumunun da bu süreçte, sürekli değişen ekonomik trendlerden etkilenen ekonomik ve sosyal gelişme sürecinde değişen kent mekanının üretmiş olduğu yeni tüketici profili kompleks bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır” (Özsu, 2006: 7).

Tüketim kültürünün yaygınlaştığı kentsel mekanlarda sürdürülebilir kalkınmanın çevre ekonomisi ile etkileşimini ele aldığımızda, bu kapsamda geliştirilen projelerin çevre ve toplum üzerinde doğrudan olumlu etkilerinden -en önemlisi de- uzun dönemli sürdürülebilirliği sağlanacak kentsel mekanların yapılabileceği üzerinde durulmaktadır. Ancak günümüzde yaşanan çevre sorunlarına baktığımızda sürdürülebilir kalkınmanın ekonomi üzerinde olduğu kadar çevre-toplum temelinde olumlu etkilerini görememekteyiz. Burada şunu ifade etmeliyiz ki, tüm bu gelişmelerle birlikte tarihsel süreç içerisinde sürdürülebilir kalkınma kapsamında özellikle kentlerde yaşanan değişim süreçlerini aktarmak, tüketim toplumu ve çevre ekonomisinin kritiğini ortaya koymamız açısından önem arz etmektedir. Çünkü ekonomik kalkınma sürecinde kaynakların sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yanlış koruma, yapılandırma tercihleri, çevre sorunlarının artmasına sebep olmakla birlikte gelecek kuşaklara aktarılmasına da neden olmaktadır.

Bilindiği üzere Türkiye’de sanayileşme Cumhuriyet’in kurulmasından sonra özel sektör teşvik edilmeye çalışılmış ancak bu yeterli olmayınca devlet eliyle sanayi yatırımlarına yönelinmiştir. Böylece kentsel alanda nüfus artmaya başlamıştır. Bu durum 1950’lerden sonra özel müteşebbislerin yatırım sürecine katılması ile 1980’li yıllarda daha da artarak devam etmiştir. Bu kadar büyük bir göçe hazır olmayan kentler, gecekondulaşma ve yetersiz kentsel altyapıların olduğu çevrelere dönüşmüştür. 2000’li yıllarda ise bu süreçte oluşan kentsel alanların tek parsel ölçeğinde değil, bütüncül olarak dönüşüm süreci başlamıştır. 2000’li yıllara kadar siyasette var olmanın bir parçası olan kentsel talan ile oluşan yaşadığımız kentlerin dönüşümü konusu günümüzde yoğun olarak tartışılmaktadır. “21. yüzyılda ise gelinen noktada insan çevre ilişkileri sorunu, bir diğer deyişle insanı da içeren eko-sistemin sürdürülebilirliği, tartışılmaz bir biçimde yaşamsal bir konu haline gelmiştir” (Erdal, 2010: 147). 1990’lardan sonra moda haline gelen sürdürülebilirlik kavramıyla doğal kaynakların, mekanların rasyonel kullanımıyla insan doğa ilişkileri arasındaki denge çevresinde “sürdürülebilir kent kavramı da 1990’lı yılların ortalarından sonra yaygınlık kazanmıştır.

İstanbul'da yapılan HABİTAT II Konferansı'nda sürdürülebilir kentin özellikleri, nitelikleri belirlenmiştir. Bu toplantıda belirlenen sürdürülebilir kent kavramının nitelikleri şunlardır (Kiper, 2006):

1- Yeryüzündeki kaynakların sınırlılığı göz önünde bulundurularak, kaynaklar etkin ve akılcı kullanılır. Kaynakların yeniden kullanımı ve geri kazanımı esastır.

2- Eşitsiz gelir dağılımının yarattığı sorunlar kentlere yansıtılmamalı, insanlara her türlü yarar ve kazanç adilce dağıtılmalıdır. Toplumun yaşam kalitesinin artırılması hedeflenmelidir.

3- Katılımcı ve çok aktörlü bir yapılanma süreci esas alınmalıdır.

4- Kent içinde az seyahat gerektirecek, toplu yerleşim düzeni sağlanmalıdır. Ulaşımında toplu taşımaya ağırlık verilmelidir.

5- Kent mekânları çok işlevli-çok kullanıcı mekânlar olarak tasarlanmalıdır.

6- Kent planları; her kesimden insanın barınma, dinlenme, çalışma ve kültürel faaliyetlerini sürdürebilecekleri şekilde tasarlanmalıdır” (Akt: Tolanlar, 2007: 75). Ancak bu niteliklerin günümüz kentsel alanlarının şekillenmesinde öncelikli olmadığı görülmektedir.

Cumhuriyet döneminde ilk olarak üretim ele alınmış, özel sektör yeterince gelişme gösterememiş bunun doğal sonucu olarak da devlet eliyle sanayileşme gerçekleşmeye başlamış ve kentlere yön vermeye başlamıştır. Türkiye'deki 20 milyon konut stokundan yaklaşık 4 milyonunun İstanbul'da olması, projelerin odağındaki kentin İstanbul olmasını tetiklemektedir. Nitekim 2011 yılı genel seçimlerinin en önemli projeleri içerisinde kentsel alanların yeniden imarına ilişkin projeler dikkat çekiciydi. Bu kapsamda insanların yaşama biçimlerini şekillendiren, toplumsal mekân ihtiyaçlarını güncel olanaklar ile karşılama sanatı olan mimarlık ve şehir planlama disiplinleri medeniyet inşası sürecinde etkili olması gerekmektedir. Ancak bu süreçte önemli olan tarihten gelen kentsel birikim, çevre-toplum ilişkisi, kültürel kalıtlar, sosyal ve ekonomik ilişki gibi kavramlar dikkate alınmalıdır.

3.1.2. Kentsel Dönüşüm Sürecinde Çevre-Toplum İlişkisi ve Meri Hukuki Metinler

3194 sayılı imar kanununun amacı, yerleşme yerleri ile bu yerlerdeki yapılaşmaların; plan, fen, sağlık ve çevre şartlarına uygun teşekkülünü sağlamak olarak ifade edilmektedir. Bu kapsamda 5393-5216 sayılı belediye kanunları ve 644 sayılı kanun hükmünde kararname ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın çalışma usul ve esasları belirlenmiştir. Türkiye'de kentsel alanları şekillendiren 3194 sayılı imar kanununun ile ortak amaçları olan 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nda belediyelerin kentsel fiziki kalitenin yüksek değerlerde olması ve sosyal projelere yönelik çalışmalar yapması gerektiği

vurgulanmıştır. 644 sayılı kanun hükmünde kararname ile ise merkezi idare yerelde yapılması gereken birçok yetkiyi kendinde toplamıştır. Bu durumun aslında merkezi idarenin vesayet yetkisini elinde tutmak amacıyla yapıldığı ifade edilse de, vesayetin ötesinde yetkilerin devralınması ile sonuçlanmıştır. Yine 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun ile de yetkiler ve devri yine Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın uhdesine bırakılmıştır. Oysa Avrupa Yerel Yönetim Özerklik Beyannamesi'nde de yerel idarenin güçlendirilmesine yönelik söylemler vardır. Bir yandan AB giriş sürecinde politikalar yürütülürken bir yandan da kentsel alanın şekillenmesinde katılımcı politikayı sağlayabilecek yerel idarenin yetki ve sorumlulukları merkezi yönetimin uhdesine bırakılmaktadır.

Kalkınma politikalarımızın AB'ye giriş sürecine endekslendiği günümüz şartlarında konuya ilişkin *“Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı tarafından Kentsel Haklar Avrupa Bildirgesinde, kentlinin hakları ‘güvenli bir kent, yeterli çalışma olanakları, kolay ve özgürce dolaşım, spor ve dinlenme, kültür hizmetleri, kültürlerarası kaynaşma, kentsel işlevler arası uyum sağlanması, katılım, mal ve hizmetlerden kolayca yararlanma olanağı, kentler arası işbirliğinin geliştirilmesi, kentlerin akçal olanaklarının arttırılması ve bütün kentsel haklardan eşit olarak yararlanma’ olarak belirlenmiştir”* (Keleş ve Hamamcı, 1998 akt. Çakır, 2006: 54).

Yukarıda belirtilen hususların gerçekleşmesi için kentlerimizin yeniden inşa sürecine girmesi aşıkardır. Bu sürecin merkezi idare eliyle gerçekleştirilmesi de mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla ülkemizde kentsel dönüşüm sürecine ilişkin hukuksal boyutunun yeniden tartışılması gerekmektedir. Araştırmamızın temel konusu olan kentsel dönüşümün sosyal boyutu, dönüşümün yapıldığı alan ve çevresindeki yaşam kalitesi ile sosyal ilişkileri konu edinmektedir. *“Sağlık, eğitim, sosyal hizmetler, güvenlik, konut kalitesi gibi konularda mevcut durumu daha iyi bir düzeye taşımak da, söz konusu eylemin temel hedeflerinden biridir (Turok, 2004). Bu ihtiyaçlara göre iş olanakları sağlamak, yerel halkı sermayenin ihtiyaçlarına göre çeşitli konularda eğitmek, kültürel donatıları geliştirmek gibi yöntemlerle sosyal yapı güçlendirilmektedir. Bu tip faaliyetler Batı'da daha çok STK'lar aracılığı ile olmaktadır”* (Mcdaniel, 2010: 46). Dolayısıyla kentsel dönüşüm hukuki metinlerinde en çok tartışılması gereken konu katılımcı olma ve alternatifleri seçme sürecinin iyi tahlil edilmesi gerektiğidir.

3.1.3. Kentsel Dönüşüm Uygulamaların Çevre-Toplum Anlayışının Sosyolojik Analizi

“Çöküntü alanı olduğu gerekçesi ile kentsel yenileme alanı ilan edilen Sulukule Neslişah ve Hatice Sultan mahallelerini içine alan proje başlangıcında tapu kaydı olan hane sayısı 645, belediye kayıtlarına göre oturulabilecek durumda olan hane sayısı ise 342’dir. Mahalle içindeki meslek grupları fazla çeşitlilik göstermemektedir. Erkekler genellikle müzisyenlik, esnaflık, ayakkabı boyacılığı, arabacılık (fayton), seyyar satıcılık yapmaktadır. Bu açıdan istihdam olanakları nedeniyle merkeze bağımlılık önemlidir. Ailelerin yüzde 17’sinin çalışanı olmazken, yüzde 13’ünde çocuklar, yüzde 8’inde kadınlar çalışmakta ve genellikle dilencilik yapmaktadırlar” (Uzun, 2009: 30).

Sulukule projesinde “kentsel dönüşüm uygulamalarının dışlanmayı doğurduğu ve soylulaştırmanın devlet eliyle bir kentsel dönüşüm aracı olarak kullanıldığı açıkça görülmektedir. Böylece dışlanma kentsel dönüşümün sadece bir doğal sonucu değil, kentsel ekonominin yeniden yapılandırılması sürecinde kentsel mekânın fiziksel ve sosyo-ekonomik iyileştirilmesi amacıyla beklenen ve istenilen çıktısıdır. Roman topluluklarında var olan birlikte yaşam geleneği sosyal sermaye oluşumu ve gelişiminde etkin olarak kullanılabilir niteliktedir. Bu noktada problem dışlanmanın çözülememesi ve son uygulamalar ile daha da derinleştirilmesidir” (Uzun, 2009: 38).

Başakşehir İlçesi, Ayazma Bölgesine (Ayazma – Tepeüstü) ilişkin Kentsel Dönüşüm Projesi İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Küçükçekmece Belediye Başkanlığı⁴ ve Başbakanlık Toplu Konut İdaresi (TOKİ) Başkanlığı protokolleri ile başlamak üzere hayata geçirilmiştir. Ayazma Bölgesi Kentsel Dönüşüm Projesi, bölgenin turizm potansiyeli açısından Kongre Vadisi, üniversite alanları, yeme-içme, eğlence, alışveriş mekanlarına yakın olması dolayısı ile İstanbul sınırları içerisinde önemli bir konumdadır. Yüksek depremsellik ile birlikte söz konusu alanların taşıdığı riskler, bu yapının can ve mal güvenliğini tehdit etmesi, yaşam kalitesi göstergelerinde geri sıralarda olan bölge için acil önlemler geliştirilmelidir.

Projenin ana hedefi, fiziki ve sosyal boyutlu problemlerin aşılması, sağlıklı, çağdaş bir mekânı yaratırken yaşayanını bir diğer deyişle insanı da güçlendiren, destekleyen ve mekanla birlikte ele almaya çalışan bir kurguyu geliştirmek ve bunun devamlılığını sağlamak olmuştur (Küçükçekmece Belediyesi, 2006). 2004 yılı itibariyle projeye, yasal süreç, analiz çalışmaları, uluslar arası sempozyum, bilgilendirme ve bilgilenme gibi araştırma ve arazi çalışmaları yapılarak 2007 yılında ilk inşaat sürecine başlanılmıştır.

Bölgeye ilişkin yapılan çalışmalarda elde edilen verilere göre, hane reislerinin % 81’i, İstanbul’a çalışmak için göç ettiklerini beyan etmiş, % 12’si ise akrabalara yakınlık ve çocukların eğitimini gerekçe göstermiştir. Bu semti tercih etmede çalışma alanlarına yakınlık ilk gerekçe olarak belirtilirken (% 55), akrabaya yakınlık ve çocuklar için gerekçesi ikinci

⁴ 5747 sayılı yasa ile birlikte Ayazma-Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Proje Alanı, yeni kurulan Başakşehir ilçesi sınırlarına dahil edilmiştir.

sırada (% 31) yer almaktadır (Küçükçekmece Belediyesi, 2006). Bahsedilen verilerden anlaşıldığı üzere projenin ana hedefinin sadece fiziki mekanın iyileştirilmesi olmayıp sosyal içerikli olması gerektiğini ispatlamaktadır.

Yerinde (hak sahiplerinin aynı yerde ikamet etmeleri) dönüşüm kapsamında hak sahiplerine verilecek olan bir konutun 41.500 TL bedelle, 180 ay vade ile satılması TOKİ tarafından onaylanmıştır (Küçükçekmece Belediyesi, 2006). Böylece proje alanında yaşayan yerel halk sağlıklı ve nitelikli mekanlarda barınırken proje öncesine göre daha yaşanabilir mekânsal çevrede barınma ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu kapsamda kentsel çevre optimum düzeyde değerlendirilemeye çalışılmaktadır.

1980 sonrası yaşanan ve özellikle büyümenin ve çoğunlukla gelişmenin tanımlandığı kentsel gelişmeler içerisinde tarihi kentsel alanlar bozulmuşlardır. Bu dönemde İstanbul için en önemli gelişmelerden birisi Beyoğlu Tarlabası Bulvarı'nın 1986 yılında açılmasıdır. 1960'lardan itibaren Tarlabası çevresi iç göç ve mülkiyet yapısındaki değişikliklere bağlı olarak alt gelir gruplarının yerleştiği bir bölge haline gelmiştir. Çöküntü alanlarıyla önemli benzerlikler gösteren bu yerleşme düzeni içinde Anadolu'dan göçle gelen dar gelirliler, işsizler vb. Tarlabası'nın bir kısmı terk edilmiş düşük standartlı konutlarına kiracı ya da kimi zaman işgalci olarak yerleşmeye başlarken, yörenin çoğunlukla gayrimüslim olan eski sakinleri de artan bir hızla çevreyi terk etmeye başlamıştır. Bakımsız kalan çevre ve genel bir fiziksel yıpranma ile birlikte bölgede yaşamaya başlayan, daha çok Beyoğlu'nun eğlence sektöründe istihdam edilen dar gelirlili kişiler ile illegal yollardan geçinen işgalcilerle birlikte Tarlabası çevresi tam bir çöküntü alanına dönüşmüştür (Küçük, 2010; 33-34).

1980'lerden 2000'lere kadar olan dönemde kentsel koruma politikalarında yapılan çalışmaların, kültür varlıklarının popüler kültürünün aracı olduğunu görüyoruz. 5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun ile birlikte mevcut yasalarla tarihi dokularda bütüncül bir projenin yapılamadığından bu yasayla birlikte eski işlevlerine veya kentsel alan içerisinde günümüz koşullarında entegre olması hedeflenmiştir.

Günümüzde tarihi kentsel alanları dönüşümü kapsamında Tarlabası'nda çalışılmaya başlanmıştır. Tarlabası Yenileme Alanı Projesinin % 52'sinin konut alanı, % 12'sinin ticaret, % 17'sinin turizm ve % 14'ünün ofis yapılarından oluştuğu belirtilmektedir. Buna göre özellikle Tarlabası Bulvarına bakan kısımlar ticaret, turizm fonksiyonları için yer seçimi yapılmışken, konut alanları çoğunlukla iç adalarda bulunmaktadır. Projede binaların mevcut durumları göz önünde bulundurularak, yenilenmesi gündeme gelmiştir. Çalışma alanındaki binaların % 40'ı kötü durumdadır (Küçük, 2010).

“Ankara’da yapılmış olan kapsamlı kentsel dönüşüm hareketlerinden biri olan Portakal Çiçeği Vadisi Projesi, kamu, özel teşebbüsler, arsa sahipleri ve proje alanında oturan gecekondulu sakinlerinin katılımlarıyla gerçekleştirilen ve yatırım öncesi pay dağılımını

hedefleyen bir projedir. Örgütlenmeyi gerçekleştiren şirketin bir ortağı olan arsa sahipleri, proje kararlarına, şirket, yönetim ve denetim kurullarında temsil edilerek aktif olarak katılmıştır. Yıkım ve tekrar yapılanmayı içeren bu dönüşüm projesi, sosyal ve fiziki donatıları düşük olan bu gecekondulu alanını çağdaş ve kentsel değerleri yüksek bir alan haline getirirken, aynı zamanda geçmişinde kısmi imarlı yeşil alan niteliği taşıyan bölgenin aşırı rant elde etmeye yönelik yoğunlaşmasını engelleyici bir yaklaşım izlemiştir. Gecekonducular proje bünyesinde olmasa da gecekondulu önleme bölgesinde kendilerine yeni yaşam alanları oluşturulmuştur” (Dayıoğlu, 2006: 34).

Yine Başkentte yapılmış olan “Dikmen vadisi konut ve çevre geliştirme olarak adlandırılan bu projede yerel yönetim özel kurumlarla birlikte çalışarak aşamalı bir şekilde plansız ve sağlıklı yapılaşmış alanı, katılımcı bir modelle kentsel teknik ve sosyal altyapıları tam bir hale dönüştürmüştür. Ancak sosyal açıdan değerlendirildiğinde bölgede barınmalarına imkan tanınan gecekonducuların %30’unun bölgeden mülklerini satmak yoluyla ayrıldığı gözlenmiştir” (Göksu, 2006; Dayıoğlu, 2006: 36).

Sonuç olarak başlangıç aşamasında iyi niyet temsil eden ülkemizdeki kentsel dönüşüm projelerinin genel itibariyle analiz, sentez, öneri ve katılım süreçlerinde mülkiyet, kullanıcı grupları, kentsel rant, çevre mekan ilişkisi gibi kavramlar açısından irdelenmediği gözlemlenmektedir.

Ülkemizde kentsel dönüşümün baş aktörü durumdaki TOKİ’nin ürettiği projeler, Sulukule gibi kullanıcı guruplarının genel itibariyle başka bir kentsel alana desantrilizasyonu şeklinde gerçekleşmektedir. Oysa, proje alanındaki kullanıcıların genel itibariyle kent merkezlerindeki marjinal sektörde istihdam edildikleri düşünüldüğünde, işyeri-konut ilişkisi açısından genel itibariyle kentin gelişme alanında yer gösterilen sosyal grup yeni yaşama alanlarında hayatlarını idame ettirememektedir. Yeni proje ile birlikte fiziki kalitenin kısmen⁵ yüksek olduğu dönüşüm alanlarının getirdiği rant ile birlikte sosyal konutların proje alanı sınırları içerisinde çözümlenmesi gerekmektedir. Böylece TOKİ’nin kuruluş amacına kısmen uygun projeler ortaya çıkmakla birlikte kentsel mekan, kullanıcıları ile birlikte yeniden işlevlendirilerek, küresel pazarın bir tüketim aracı olmayacaktır. Yaşanılabilir kentsel alanların oluşumu süreci daha sağlıklı, hızlı ve geriye dönüşlerin yaşanmadığı bir sistem haline dönüşecektir.

3.2. Tüketim Toplularında Kentsel Mekanların Sürdürülebilirliği

Tüketimin en yoğun olarak yapıldığı yerler kentlerdir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Birinci ve belki de en temel sebep, nüfusun kırsala oranla çok daha fazla olması ve dolayısıyla

---

⁵ Kısmen ifadesinden kasıt genel itibariyle kentsel çevrenin yenilenmesi, ancak doğa ile uyumlu olmayan yeni mekansal alanların oluşturulmasıdır.

potansiyel olarak daha çok tüketicinin var olmasıdır. İkinci olarak kentte çalışma koşulları kırsaldan farklı bir yapıya sahiptir. Kentsel yaşamın sağladığı olanaklarla tüketim artmış, tüketimin artmasıyla birlikte kentsel kültür, kentsel yaşam biçimi ve kentsel makro form yeniden şekillenme sürecine girmiştir. Kentsel mekanda bireylerin boş zamanlarını geçirebilecekleri mekanlar, kentin hemen hemen tüm bölgelerinde ortaya çıkmış ve kentsel mekanın yeniden yapılanmasını da beraberinde getirmiştir. Kentte, tüketim toplumu kültürünün egemen hale gelmesiyle birlikte; bireylerin kentteki diğer bireylerle olan ilişkileri, kentle olan ilişkileri, kentsel yönetimle olan ilişkileri kısaca yaşam tarzları ve dolayısıyla kent kültürü de farklı bir biçimde yapılanmaya başlamıştır (Tosun, 2007).

Bizim burada değineceğimiz husus ise değişen tüketim alışkanlıkları ile birlikte kentsel toprağın şekillenmesindeki değişikliklerdir. Kentsel alan her seferinde daha çok pazarlanabilme gayretine maruz kalmaktadır. Sürekli tüketilen kentsel toprağın rant alanı olmaktan çıkıp doğa ile uyumlu mekânsal organizasyonların olması kaçınılmaz hale gelmektedir. Çünkü zaten kıt olan kaynakların sınırına geldiğimiz, bilim adamları tarafından her ortamda dile getirilmektedir.

Sürdürülebilir toplum için gerekli nitelikler; tüm hizmetlerin veya eylemlerin yüksek kalitede iyi tasarlanmış ve bakımlı, güvenli, erişebilir ve uygulanabilir, çevreye duyarlı ve maliyet etkinliğine sahip bir şekilde düzenlenmiş olması gerekir. Sürdürülebilir toplumun özelliklerinin belirlenmesi, kentsel dönüşüm konusunda faydalı bir temel oluşturabilir. Sürdürülebilir bir toplumun özellikleri, İngiltere’de başbakanlık tarafından kurulan bir uzman grubun hazırladığı Egan Raporu’nda belirlenmiştir. Bu bilgiler aşağıdaki gibidir:

- 1 - Toplumsal kimlik ve aidiyet duygusu,
- 2 - Farklı kültürlerden çevreden ve inançtan gelen insanlara karşı tolerans göstermesi saygı ve iletişim,
- 3 - Mahalle içi davranışların dostça, ortakça ve benzer yaşamsal fırsatlara sahip olması,
- 4 - Güçlü bilgi sahibi ve etkin önderlik ve örnekler üzerinden ortaklıklar kurulmalı, Örneğin; hükümet–iş çevresi ve toplum gibi.
- 5 – İnsanların çevreye duyarlı bir şekilde yaşayabilecekleri mekânlar yaratılması,
- 6 - Mekân duygusunun yaratılması. Örneğin; insanlar için olumlu bir his yaratan yerler ve yerel özgünlük,
- 7 - Dengeli bir konut piyasası içerisinde yeterli miktarda, çeşitlilikte ve erişebilir maliyette konut alanları,
- 8 -Yüksek kalitede, yerel sağlık bakımları ve sosyal hizmetler.

Bu liste konut alanlarında gerçekleştirilecek olan yenileme ve dönüşümün karmaşık yapısına nasıl yaklaşılacağını belirleyen analitik bir çerçeve geliştirebilmemize yardımcı

olacaktır (Hauge, 2004: akt. Tolanlar, 2007: 75). Sürdürülebilir kent ve yaşanabilir kent kavramları genelde birlikte kullanılmaktadır. Bir kentin yaşanabilir olması, yukarıda sayılan özelliklerin varlığı ile olanaklıdır. Kentlerin doğal ve kültürel, tarihsel değerlerinin korunması yaşanabilir olmaları için en önemli ölçütlerdendir. Kentleri koruyarak geliştirmek, yaşam kalitesinin yükseltilmesi için en önemli faktörlerdendir (Kiper, 2006 akt: Tolanlar,2007: 75).

Bu durumda toplumda sağlıklı bireylerin var olabilmesi için önemli bir faktör olan kentsel yaşama kalitesi değerlerinin kenti oluşturan etmenlerin bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak sorunlara ve olaylar çözüm getirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç ve Çözüm Önerileri

Küreselleşme ve modernizm etkisiyle gelişen kültürel, sosyal ve ekonomik değişim beraberinde getirmiş olduğu tüketim toplumuna dönüşen bilincin, kentsel dönüşüm projeleri ile sürdürülemez bir doğal çevrenin açığa çıkmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte mekansal ayrımlarla yeni kullanıcılarını korumaklı, kapalı, lüks ve korunaklı mekanlarda yaşayan, “bireyci” bir topluma dönüştürmektedir. Böylece kendi içinde kapalı toplumlar oluşmakta bireyin çevreye bakışı da bireyci yaklaşım sonucunda sadece sahiplendi mekan olan ikamet ettiği dışı kapalı mekanlarda çevresel değerlere dikkat edilmesi süreci başlamaktadır. Dolayısıyla kentsel mekandaki fiziki değişikliklere ve olaylara duyarsız bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu sürecin kuşkusuz ne gibi toplumsal sorunlar doğurduğunu ve olabilecek geri dönüşü olmayan kayıpların sosyolojik ve psikolojik tahlilini yapmaya çalıştığımız çalışmamızda özellikle çevre odaklı incelememizin iki önemli nedeni vardır. Bunlardan birincisi kısa dönemli kar ve iyileştirme projeleri ve siyasi anlayışla geliştirilen çevre odaklı uygulamaların göz ardı etmiş olduğu çevre-toplum ilişkisi, sürdürülemez duruma gelen doğal çevrenin giderek yapay oluşumlarla devamlılığının sağlandığı görünümü veren yanıltıcı uygulamalarının sonuçlarını göstermektir. Yaptığımız literatür taraması ve bu güne kadar özellikle ön plana çıkan kentsel dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma projelerini incelediğimizde karşılaştığımız durum, kalkınmanın “kayıp halkası” olarak nitelendirdiğimiz çevresel paradigmanın kapitalizm ve tüketim odaklı mantık içerisinde gelişmesi, halkı ve halkın yaşamış olduğu mekana sosyo-kültürel dönüşümü dahil etmemesi hatta yaşayan sosyal grubu dışlaması beraberinde bir çok sorunu getirmekte olduğudur. Tüm bunlar bize açıkça göstermektedir ki sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak hala insanlığın en çetin savaşındır. Kentlerdeki halkın içinde ekonomik farklılıkların yanı sıra, güçlü ve zayıf kesimin yarattığı farklılıklardan kaynaklanan sorunların hem insanlığa hem de doğaya zarar verdiği açıktır. Çünkü “sürdürülebilir kalkınma terimi farklı kesimler arasında en basitinden yöre halkı ve kurumlar arasında farklı bölgelerde farklı anlamlar taşımaktadır. Çevre ilişkisini vurgulayan Yeni Çevreci Paradigmanın belirtmiş olduğu gibi mevcut yaşam tarzındaki farklılık ve tercihlerin çeşitliliği söz konusu olduğunda bütün toplumların ihtiyaçlarını karşılamak için tek

bir tanıma dayalı üretilen projelerin geçerli sonuçlar veremeyeceğini de ortaya koymuştur. Bunun en belirgin nedeni olarak kapitalizmin insan bilinçlerinde oluşturmuş olduğu ekonomik geçim olgusuna dayalı çıkar çatışmaları nedeniyle uzlaşmaların sağlanamadığı yönündedir. Bu nedenle çevre yönetimine halkın katılımın sağlanabilmesi için etkili bir çevre bilincinin oluşumunu sağlayacak eğitim olanaklarının sağlanmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır” (Erdal, 2010: 155).

Sonuç olarak insan kültürü ve bilincinin değişmesiyle, doğal düzen ve kentsel mekan anlayışı da değişmiştir. Dolayısıyla mevcut politikaların ve bu doğrultuda geliştirilen uygulamaların temel olarak bu dönüşüme dikkat etmeden yapmış oldukları çalışmalar belirlenen hedeflerine ulaşamayacaktır. Bu doğrultuda özellikle STK’lar aracılığı ile eğitim kurumlarında eğitim süreci boyunca halkın doğal kaynakları, kentsel mekansal doğal alanları kullanmasında ve tükenebilirliği hususunda bilinçlendirerek söz sahibi olmaları önemlidir. Kışlalıoğlu’nun (1999) belirtmiş olduğu gibi siyasetçiler, ekonomistler, iktisatçılar sosyologlar, toplum vb. “doğaya karşı elde edilen her başarının birde bedeli vardır ‘Bedelsiz yarar olmaz’ ilkesinin unutulmaması gerekmektedir. Aynı zamanda maddecilik yerine manevi değerlerin hakim olduğu, bireycilik yerine toplumsallık ve insan doğa arasında bütünsellik fikri yeniden gelişecek, bir toplumsal-ekonomik sistem oluşması bu yönde projelerin yapılması önemlidir. Parvaiz (2010) “toplumların, içinde buldukları doğal çevreye dair enformasyona sahip olmaksızın, ne varlıklarını sürdürmeleri için gerekli uyarlamaları yapmaları nede durumlarını daha iyiye götürecek rasyonel kararları alabilmelerinin mümkün olmadığını” ifade etmektedir (akt. Erdal, 2010: 155). Dolayısıyla bir medeniyet inşası sürecinde, merkezi idare ve yerel idarelerin insanların en büyük tüketim mekanı olan kentsel alanın yapılaşmalarıyla birlikte ekonomik kalkınma modellerinde göz ardı edilen ve “kayıp halka” olarak tanımladığımız çevre ve toplum ilişkisi sürece dahil edilmeden ve pazar ekonomisi içerisinde gelişen tüketim toplumlarında kentsel dönüşüm projelerinin tamamıyla değiştirilerek maddi bir yarar sağlanmasından ziyade uzun dönemli, doğa-insan etkileşimi; ekolojinin ilkeleri göz önünde bulundurulmadan yapılan kentsel dönüşümlerin, sürdürülebilir kalkınma modelinin olumlu sonuçlar vermesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle kentsel dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma modellerinin sonuçlarını toplumsal ve doğaya yönelik dönüşümlerin maddi ve manevi kayıplarını analiz eden sosyolojik çalışmalarının, STK’ların raporlarının dikkate alınarak yeniden revize edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Adak, N. (2010). “Geçmişten Bugüne Çevreye Sosyolojik Yaklaşım”, *Ege Akademik Yaklaşım*, Cilt: 10, Sayı: 1.

- Adıgüzel, S. (2008). 21. Yüzyılda Yeni Bir Paradigma: Kentsel Kutuplaşma ve Mersin Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Batkın, G. (1993). Kentsel Dokuda Sokak Kavramı Ve Değişim Süreci İstanbul'dan Seçilen Örnek Alanlar Üzerinden Bir Deđerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*, Sage, London.
- Çakır, N. (2006). Günümüz Kent Dinamiklerinin Kentsel Dönüşüme Etkileri, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, İstanbul.
- Dayıoğlu, O. (2006). Kentsel Gelişimde Dönüşüm Projeleri: Süreç ve Aktörlerin Tanımlanması, Zeytinburnu Örneği, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Erdal, H. (2010). "Sürdürülebilir Gelişme Açısından Göller ve Yaşanan Tehditler -Akşehir Gölü Örneği-", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1 Niğde.
- Ertürk, H., Sam, N. (2011). *Kent Ekonomisi*, Ekin Yayınevi, 4. Baskı, Bursa.
- Esentürk, M. (2009). İstanbul İli Örneđinde Kentsel Dönüşüm Uygulamaları, YTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gandy, M. (1997). "Postmodernism And Environmentalism: Complementary Or Contradictory Discourses?", *The International Handbook of Environmental Sociology*, Edit by: Michael Redclift, Graham Woodgate, Edgar Elgar Publishing Limited UK.
- Görmez, K. (2007). *Çevre Sorunları*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Keleş, R. (2012). *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, 12. Baskı, Ankara.
- Keleş, R. (2007). "Kentleşme, Kent Kültürü ve Kent Kimliđi", *Kültür Mekan Toplantıları Ulusal Sempozyumu, Kent, Kültür, Konut Bildiri Kitabı*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları İstanbul.
- Kılıç, S. (2006). "Modern Topluma Ekolojik Bir Yaklaşım", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kocaeli.
- Kıray, M. B. (2003). Kentleşme Yazıları, Bağlam Yayınları, 2.basım, İstanbul.
- Kışlalıoğlu M., Berkes F. (1999). *Çevre ve Ekoloji*, 7. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul.

- Küçük, A. A., (2010). Küreselleşme Ve Tarihi Alanlarda Dönüşüm: İstanbul – Tarlabası Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Küçükçekmece Belediyesi, Plan ve Proje Müdürlüğü. (2006)
- Mcdaniel, G.G. (2010). Kentsel Dönüşüm Politikalarının Küreselleşme Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Sulukule Örneği, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, İstanbul.
- Özden, P.P. (2008). *Kentsel Yenileme*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Özerkmen, N. (2002). “İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına” *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Ankara.
- Özsu, A. Serap .(2006). İzmir Karşıyaka Çarşısı’nda Fiziksel Dönüşümün Değişen Tüketim Alışkanlıkları Bağlamında İncelenmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Taylor, C. (1995). *Modernliğin Sıkıntıları*, çev. U. Canbilen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Tuna, M. (2007). “Çevrecilik, Tarihsel, Teorik, Felsefi Temelleri ve Küreselleşmesi”, Çevre ve Politika, Ed. Ayşegül Mengi, İmge Kitabevi.
- Tosun, E.K. (2007). Küreselleşme Sürecinde Kentlerde Mekansal, Sosyal ve Kültürel Değişim: Bursa Örneği, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa.
- Tolanlar, M. (2007). Kentsel Dönüşüm Projeleri Ve Toplumsal Yansımaları, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Uzun, H. (2009). Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Kent Özlemi ve Kentlilik Açısından Değerlendirilmesi Sulukule – Tasoluk Örneği, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.